

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo I

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo I*

*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part I*

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo I***

Za izdavača: Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici: Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Recenzenti:

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo I.*

ISBN 978-86-80113-98-2

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part I

- For the Publisher:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean
- Editors:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD
Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD
- Editorial Board:**
- Prof. Mile Vuković, PhD
  - Prof. Snežana Nikolić, PhD
  - Prof. Sanja Ostojić, PhD
  - Prof. Nenad Glumbić, PhD
  - Prof. Aleksandar Jugović, PhD
  - Prof. Branka Eškirović, PhD
  - Asst Prof. Nada Dragojević, PhD
- University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
  - Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
  - Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
  - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
  - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
  - Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
  - Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Reviewers:**
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
  - Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
  - Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Printed by:
"Akademija", Belgrade
Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment Part I at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-98-2

PLANIRANJE POLOŽAJA U NASTAVI SRPSKOG JEZIKA DECE SA OŠTEĆENJEM VIDA

Branka Eškirović, Aleksandra Grbović

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Metodika nastave srpskog jezika sa decom oštećenog vida analizira ciljeve i zadatke nastave srpskog jezika u uslovima oštećenja vida i oblikuje programe i metode vaspitanja, obrazovanja i rehabilitacije putem nastave srpskog jezika. Tiflodidaktički se unapređuju metode procene i unapređenja položaja u nastavnim područjima bitnim za uspeh u nastavi i iz drugih predmeta. Nastavne oblasti: početna nastava čitanja i pisanja, čitanje i analiza književno-umetničkog štiva, kultura usmenog i pismenog izražavanja, nastava gramatike i pravopisa i mediji u nastavi, imaju karakter univerzalnosti i na internacionalnom planu.

Ciljevi rada su: 1) analiza položaja u nastavi srpskog jezika dece sa oštećenjem vida s obzirom na stepen oštećenja vida; 2) povezanost skladnosti ponašanja dece sa oštećenjem vida i uspeha u nastavi srpskog jezika; 3) povezanost vizuelnog ponašanja dece sa oštećenjem vida i uspeha u nastavi srpskog jezika; 4) analiza uspeha u nastavnim oblastima srpskog jezika dece sa oštećenjem vida.

Rezultati istraživanja ukazuju na statistički značajnu povezanost uspeha u nastavi srpskog jezika dece sa oštećenjem vida, s jedne strane, stepena oštećenja vida i poremećaja pažnje, impulsivnosti i hiperaktivnosti, s druge strane. Korelacija uspeha u nastavi srpskog jezika i intenziteta hiperkinetičkog ponašanja slabovide dece je statistički značajna na nivou 0,001 ($\chi^2=11,68421$, $r = -0,35$, $C=0,33898$). Diskutuju se rezultati istraživanja o uspehu u nastavi srpskog jezika s obzirom na nivo vizuelne efikasnosti. U radu će se preporučiti edukaciono-rehabilitacioni sadržaji nastave srpskog jezika.

Ključne reči: deca sa oštećenjem vida, nastava srpskog jezika, skladnost ponašanja, vizuelna efikasnost, edukaciono-rehabilitacioni sadržaji.

Planiranje i programiranje vaspitnog, odnosno edukacionog rada sa decom oštećenog vida uslov je otvaranja vaspitno-obrazovnog sistema njihovim potrebama. Subjekti sa oštećenjem vida u odnosu na decu sa drugim smetnjama u razvoju imaju posebno izražene potrebe u području edukaciono-rehabilitacionog planiranja. Ono podrazumeva paralelnu realizaciju zajedničkog i korektivnog nastavnog plana i programa, individualnog i frontalnog nastavnog rada u redovnim u specijalnim školama. Diferencirano planiranje i programiranje vaspitno-obrazovnog i edukaciono-rehabilitacionog rada zahteva visoko poznavanje

programske strukture svih predmeta razredne nastave, razumevanje sposobnosti i ograničenja svakog deteta i odgovarajuću metodičku pripremljenost. Važan parametar u ocenjivanju uspešnosti planiranja u ovom području je ovladanost znanjima i umenjima specifičnim za nastavu maternjeg jezika.

Metodika nastave srpskog jezika u mlađim razredima osnovne škole ima veoma širok predmet istraživanja počevši od programskih sadržaja i inicijalne organizacije redovne, dodatne, dopunske i produžene nastave. Na njih se nadovezuju programski sadržaji i organizacija literarnih, dramskih sekcija i povremenih aktivnosti, planiranje nastavnog rada i praćenje njegove realizacije. Planiranjem u nastavi stvaraju se uslovi za funkcionalno objedinjavanje obrazovnih i vaspitnih ciljeva. Kada je subjekat nastave dete sa posebnim obrazovnim potrebama u planiranju nastavnih interakcija uključuju se i korektivno-pedagoški zadaci. Metodika nastave srpskog jezika sa decom oštećenog vida analizira ciljeve i zadatke nastave srpskog jezika u uslovima oštećenja vida i oblikuje programe i metode vaspitanja, obrazovanja i rehabilitacije putem nastave srpskog jezika. Tiflodidaktički se unapređuju metode procene i unapređenja položaja u nastavnim područjima bitnim za uspeh u nastavi i iz drugih predmeta. Nastavne oblasti: početna nastava čitanja i pisanja, čitanje i analiza književno-umetničkog štiva, kultura usmenog i pismenog izražavanja, nastava gramatike i pravopisa i mediji u nastavi, imaju karakter univerzalnosti i na internacionalnom planu.

Na uspeh u nastavi maternjeg jezika primarnu ulogu imaju mentalne sposobnosti. Naročito su značajne verbalne intelektualne sposobnosti. Na veštinu jasnog i kreativnog korišćenja jezičkih sredstava značajan uticaj imaju i perceptivne i motorne sposobnosti (Matejić 1991). U oblikovanju nastave sa decom oštećenog vida ključnu ulogu imaju saznanja o njihovim saznavnim, perceptivnim i motornim sposobnostima.

Empirijski je potvrđena pozitivna korelacija pažnje i uspešnosti u ovladavanju znanjima, umenjima i navikama. Analiza položaja u nastavi dece sa oštećenjem vida blisko je povezana sa ovim primarnim kognitivnim područjem.

Saznavne sposobnosti su u prožimajućoj pojmovnoj vezi sa mišljenjem i jezikom. Njihov razvoj kod deteta sa oštećenjem vida blisko je povezan sa povoljnim edukativnim uslovima za aktivnosti koje vode novim otkrićima u dostizanju informacija o svemu oko njega i njemu samome (Bals, Gringhuis, Moonen, & Woundenberg 2002). Nastava maternjeg jezika ima posebno značajnu ulogu u saznavanju i jezičkom oblikovanju sveta sagrađenog od događaja, objekata, predstave o sebi i drugim ljudima.

Čitanje je saznavna delatnost u kojoj subjekat izražava svoje percepcijske i kognitivne mogućnosti. To je višeslojna saznavna i jezička delatnost koja se bazira na brojnim sposobnostima (Vučković 1988, *Pedagoška enciklopedija*, 1989).

Pisanje predstavlja za stepenicu složeniji mentalni i motorički proces izražavanja misli i osećanja znakovnim sredstvima. U nastavi sa decom oštećenog i neoštećenog vida stižu se znanja i veštine pravilnog grafičkog i reljefnog oblikovanja pisanih i štampanih slova u pojedinim pismima. Osnovu uvih aktivnosti čini vizuelno-auditivno, motorno ili taktilno-kinestetičko percipiranje i praktične manipulativne veštine oblikovanja slova, jezičko-pravopisnih normi i drugih znakova u pojedinim pismima (Vučković, 1988, *Pedagoška enciklopedija* 1989).

Saznajne i perceptivne sposobnosti dece sa oštećenjem vida u nastavi srpskog jezika

Vid je veoma bitan za kognitivni razvoj, jezik i učenje. Njihov razvoj može biti naročito usporen ili drugačiji ukoliko je u pitanju urođeno ili rano stečeno oštećenje vida. Vid stimuliše dete na akciju u procesu saznanja. Informacije dobijene putem čula vida su u simultanoj vezi sa informacijama dobijenim putem drugih čula i širim kontekstom. U sledećoj etapi ove informacije se brzo prosleđuju ka paracentralnim i centralnim područjima vizuelne i kognitivne obrade informacija. U tom procesu često se ostvaruje i verifikacija informacija dobijenih putem drugih čula. U opštem slučaju čulom vida otkrivamo svet u integrisanoj formi i uz izuzetno bogate varijacije u odnosu na udaljenost od objekta opažanja. Vizuelne barijere karakteristične za oštećenje vida često su praćene vizuelnim informacijama koje samo delimično mogu biti upotpunjene verbalnim opisima i nevizuelnom percepcijom. Nastava maternjeg jezika pruža najkvalitetnije sadržaje za ovaj oblik kompenzacije (Bals, Gringhuis, Moonen, & Woundenberg 2002, Ognjenović, 2002).

Percepcija teksta ima značajnu ulogu u definisanju i kategorizaciji oštećenja vida. Prema nekim tumačenjima slabovidost može biti definisana kao oštrina vida pri percepciji teksta u iznosu do 20/60 (0,33 % emetropnog vida) ili još funkcionalnije, kao nemogućnost da se čitaju tekstovi najrazličitije vrste (edukacioni, popularni) sa uobičajene distance 40 centimetara, uz najbolju moguću korekciju naočarima ili kontaktnim sočivima (Sass, Legge, Lee 2006). Problemi sa čitanjem zapravo predstavljaju ključni parametar u kliničkom i pedagoškom pristupu oštećenju vida.

U početnoj nastavi čitanja i pisanja i svim narednim aktivnostima u nastavi srpskog jezika sa decom oštećenog vida treba voditi posebnu edukaciono-rehabilitacionu brigu o implikacijama oštine vida, redukovanom osećaju za kontrast, suženju i drugim stanjima vidnog polja.

Prilikom percepcije teksta kod osoba sa oštećenjem vida nije samo smanjena sposobnost percepcije kontrasta teksta u odnosu na pozadinu, što se vezuje za centralni vid, već je široko prisutno i suženje širine vidnog polja. Problemi sa ovim oftalmološkim parametrom u uslovima mirovanja oka smanjuju standardni broj slova koja se mogu pročitati. Novije empirijske studije potvrđuju da u opštem slučaju karakterističnom za emetropni vid za vreme jedne fiksacione pauze u području jasnog vida možemo prepoznati oko deset slova teksta pripremljenog u skladu sa poznatim kriterijumima dobre čitljivosti. Ovi podaci podrazumevaju za potrebe eksperimenta blokiranu pokretljivost očnih jabučica. U uslovima smanjene vizuelne stimulacije što se u slučaju slabovidosti može opisati kao jasnoća teksta na granici prepoznavanja, profili vizuelnog raspona značajno se smanjuju. Broj slova koji se jasno prepoznaju je manji i u slučaju kada je tekst uvećan.

Problemi u razvoju veštine čitanja i pisanja naročito su izraženi kod dece sa oštećenjem vida koje obuhvata redukovano centralno vidno polje. Njima će u zavisnosti od stepena oštećenja centralnog vidnog polja nekada biti neophodna nastava u ovladavanju parafoveolarnim viđenjem ali treba imati u vidu da će u pogledu vizuelnog raspona čija je merna jedinica broj jasno prepoznatih karak-

tera pokazivati niže vrednosti u odnosu na stanje emetropnog vida. Očekivan je međutim i niži raspon vida i u svim drugim stanjima slabovidosti. U uslovima nedovoljno intenzivne diferencirane edukacije zapaža se niža mogućnost uticaja rečeničkog konteksta na brzinu čitanja (Sass, Legge, Lee 2006).

U planiranju nastave maternjeg jezika korisne su metode, rezultati i zaključci istraživanja o percepciji teksta u uslovima oštećenja vida. U jednoj holandskoj studiji o procesima percepcije reči kod slabovide dece, istraživanjem je obuhvaćeno 120 dece (svima je maternji jezik bio holandski): 40 slabovide, 40 vršnjaka emetropnog vida i 40 dece emetropnog vida istog nivoa čitanja kao eksperimentalni uzorak sa oštećenjem vida. Deca emetropnog vida pohađala su obližnje osnovne škole. U vreme sprovođenja istraživanja sva deca sa oštećenjem vida su za sobom imala od 40 do 60 meseci pesebno prilagođenog obrazovanja. Utvrđeno je da deca sa smanjenom vidnom sposobnošću ne ispoljavaju više problema u percepciji skupova slova koje ne predstavljaju reči od videće dece istog nivoa čitanja. To podržava zaključak da deca sa smanjenom vidnom sposobnošću ne primenjuju strategije nagađanja prilikom čitanja češće od videće dece. O uticaju konteksta na čitanje slabovidih govori podatak da su deca sa smanjenom vidnom sposobnošću značajno brže i sa manje grešaka odgovarala kada su u pitanju bili skupovi slova koji nisu reči, ali koje imaju ortografski bliske visoko učestale reči, nego kada su u pitanju bili skupovi slova sa „parnjacima“ male učestalosti. Efekat dužine reči na period imenovanja bio je značajno veći kod slabovide dece i dece istog nivoa čitanja, u odnosu na efekat kod vršnjaka urednog vida i obrazovnog statusa. Za nastavu srpskog jezika veoma je značajan podatak da je u čitanju slabovidih efekat interakcije učestalosti i dužine reči bio značajan, pri čemu su veći efekti učestalosti bili kada su u pitanju duže nego kraće reči. Deca sa smanjenom vidnom sposobnošću imala su značajno duže srednje periode davanja odgovora kada su u pitanju bili leksički anagrami u odnosu na niskofrekventne - retke reč (Gompell, van Bon, Schreuder 2004). Uticaj leksičkog bogatstva je evidentno veoma bitan za razvoj veštine čitanja i uspeh u nastavi. Deca sa smanjenom vidnom sposobnošću su uglavnom precizni čitaoci. Iako ih ometaju vizuelno slična slova, oni ne «prodaju» tačnost za brzinu. Često su svesni ograničenja vida i to nadoknađuju ulaganjem dodatnog vremena. Kada se deci sa smanjenom vidnom sposobnošću omogući više vremena za čitanje zadataka, oni te zadatke mogu pročitati sa istom tačnošću kao i videća deca (Gompel, Janssen, M.A. van Bon & Schreuder 2003). Između dece sa smanjenom vidnom sposobnošću i videće dece pri percepciji teksta praćene su i druge strategije čitanja teksta i izolovanih reči. Dok videća deca češće primenjuju strategiju čitanja zasnovanu na pravilu, deca sa smanjenom vidnom sposobnošću primenjuju strategiju čitanja zasnovanu na analogiji. Analogija sa dobro poznatim rečima olakšava čitanje nepoznatih reči. Nastavnici dece sa smanjenom vidnom sposobnošću trebalo bi da koriste ove informacije i da eksplicitno ističu sličnosti sa poznatim rečima, kada ovu decu uče novim rečima.

Komparativna proučavanja percepcije standardnog i Brajevog pisma pokazala su da je za čitanje Brajevog pisma potrebno i da dva puta više vremena u odnosu na standardno čitanje. Treba uložiti puno metodičkih intervencija kako se ove razlike tokom školovanja ne bi povećavale. S druge strane u uslovima adekvatnog vaspitno-obrazovnog i rehabilitacionog rada sa slepom decom izvesno je da možemo očekivati da će ona dostizati i bolje uspehe u čitanju i pisanju od vršnjaka neošteće-

nog vida sa zanemarenim pedagoškim potrebama. Uspešnost čitanja Brajevim pismom zavisi od metoda poučavanja i individualnih osobnosti učenika naročito u području intelektualnog i perceptivnog razvoja. Slepa deca ispodprosečnih intelektualnih sposobnosti koje ne pripadaju mentalnoj retardaciji, vrlo sporo čitaju tekst na Brajevom pismu tokom celog školovanja. Na uspeh u čitanju Brajevim pismom utiče i nivo diferencijalne taktilne osetljivosti (Stančić, 1991). Najviši nivo taktilno-kinestetičkog učenja nastupa razvojem sposobnosti razlikovanja i prepoznavanja znakova Brajevog pisma. Taj proces involvira taktilno-kinestetičku memoriju i zahteva automatsko jezičko i drugo simboličko prepoznavanje, asociiranje i razumevanje onoga što se čita. Ograničenja taktilno-kinestetičke percepcije mogu usporiti kognitivni razvoj slepe dece, i obrnuto (Jablan, 2007).

Ideal kvalitetnog pisanja u početnoj nastavi je pisati jednostavno, lepo, čitko i određenom brzinom bez obzira na stanje vida. Poznato je da su disleksične i disgrafičke smetnje značajno zastupljene u populaciji sa oštećenjem vida. Zrelost rukopisa čak i slabovide dece starijeg osnovnoškolskog uzrasta vrlo često je na niskom nivou. Ipak ovi podaci ne treba da obeshrabre već da stimulišu na unapređenje tiflološkog pristupa u ovoj oblasti. U toku učenja čitanja i pisanja, slova kao i jezičke i pravopisne norme treba što kraće posmatrati izolovano već što više u jezičkom kontekstu. U obrazovanju i vaspitanju dece sa oštećenjem vida i dece uopšte treba imati u vidu preporuku Pariske konferencije o obrazovanju da pravo na učenje ne treba uzimati samo kao pravo da se čita i piše i ovladava drugim osnovnim školskim veštinama kroz sticanje znanja iz predmeta uključenih u zajednički nastavni plan i program već i pravo da se: „Pita i analizira, zamišlja i stvara, tumači vlastiti svet i piše istorija, pristupa izvorima obrazovanja i razvijaju individualne i kolektivne sposobnosti (prema Marinković, 2000)“.

Slepa i slabovida deca mlađeg osnovnoškolskog uzrasta imaju nešto siromašniji aktivni i pasivni rečnik u odnosu na vršnjake emetropnog vida. Desetogodišnja deca sa oštećenjem vida na nivou slepoće u pogledu razumevanja reči sa slikovitim i prenesenim značenjem kasne za vršnjacima neoštećenog vida i do dve godine. U uslovima adekvatne edukacije i rehabilitacije u starijem osnovnoškolskom uzrastu deca sa oštećenjem vida dostižu vršnjake neoštećenog vida u pogledu rečnika (Вучинич, Эшкирович, 2009, Stančić, 1991).

U istraživanju govornih i jezičkih sposobnosti dece sa oštećenjem vida uzorkom su bila obuhvaćena 39 slepa i 54 slabovida učenika osnovnoškolskog uzrasta u školama za decu oštećenog vida u Beogradu. Utvrđeno je da većina slepe dece pravi greške u pisanju, bez obzira na uzrast. Greške se najčešće ispoljavaju u vidu izostavljanja ili zamene grafema (kod 69,2% ispitanika) što treba dovestu u vezu sa deficitima radne memorije (motoričke, auditivne, jezičke) koja je veoma važna pri izboru odgovarajuće tipke na tastaturi. Poremećaji u pisanju u vidu spajanja reči i pisanja nerazumljivih reči, bili su zastupljeni kod 10, 2% učenika. Smatra se da su ovi problemi posledica nedoslednosti u diferenciranom pristupu naročito u nastavi srpskog jezika. U pisanju slabovidnih učenika dijagnostikovano je ružan rukopis kod 51,8 % ispitanika, a disgrafija kod 9,26% (Vuković, Eškirović 2005, Eškirović, Vučinić, Jablan, Vuković 2005).

U metodičkoj organizaciji nastave srpskog jezika treba imati u vidu da pažnja dece ovog uzrasta a pogotovo slabovide dece nije čvrsto oblikovana. Dobro pripremljen, sadržajan, dinamičan čas sa skladno uklopljenim edukativnim i korek-

tivnim aktivnostima i bogatom očiglednošću može u značajnoj meri da doprine-
se izgradnji stabilne pažnje.

Kvalitet pažnje učenika sa oštećenjem vida

Pažnja predstavlja usredsređenost čulne i mentalne delatnosti na neki poseban fizikalistički ili mentalistički sadržaj. U razumevanju značaja pažnje za pedagoški koncept rehabilitacije dece sa oštećenjem vida treba u meri u kojoj je to moguće diferencirano pratiti intelektualnu, čulnu, usmerenu, hotimičnu i nevoljnu pažnju. Prema strukturalističkoj psihološkoj teoriji pažnja se nalazi u središtu naše svesti i udružena sa percepcijom pretvara je u apercepciju. Za funkcionaliste ona je uslov jasnoće svesti. Pažnja se shvata i kao specifičan činilac psihičke upravljivosti praćen karakterističnim telesnim i motornim pojavama. Organizam se priprema za što bolji prijem draži: pokretanje tela u pravcu predmeta opažanja, veća napregnutost mišića, usmerenost očiju prema predmetu opažanja (Krstić, 1991, Mačević Petrović, Japundža Milisavljević, Vučinić, Jablan, Eškirović 2008).

Pažnja i percepcija imaju značajnu ulogu u razvoju tiflopedagogije kao naučno-istraživačkog područja. Posebno mesto ima mogućnost eksperimentalnog merenja opsega pažnje čija je merna jedinica broj predmeta koji se mogu opaziti u periodu pažljivosti. Istraživanja hiperkinetičkog ponašanja i uspeha u školi slabovidih učenika potvrdila su da je labilnost pažnje jedna od bitnih odlika hiperkinetičkog ponašanja slabovidih učenika. Ova okolnost je naročito bitna kada se pođe od činjenice da je učestalost razvojnog hiperkinetičkog sindroma kod slabovide dece osnovnoškolskog uzrasta i do pet puta veća u odnosu na vršnjake iz opšte populacije. U beogradskim školama za decu sa oštećenjem vida izvršeno je istraživanje rasprostranjenosti i simptomatologije hiperkinetičkog ponašanja na uzorku 90 slabovidih učenika osnovnoškolskog uzrasta sa urednim neurološkim i psihijatrijskim nalazom. Procena pažnje je izvršena na osnovu upitnika za procenu »Poremećaja koji nastaju usled deficita pažnje i hiperaktivnosti« (ADDH) sadržanog u DSM-III R (1987) Američkog udruženja psihijatarata. Labilna pažnja je dijagnostikovana kod 84,8% slabovidih učenika sa hiperkinetičkim ponašanjem. Zanimljivo je da je labilna pažnja dijagnostikovana i kod 17,5 % slabovidih učenika skladnog ponašanja (Eškirović, 1996, Eškirović, Vučinić, Jablan 2005).

Na uzorku od 72 slabovida ispitanika u toku rešavanja vizuelnih zadataka, odnosno u test situaciji, dobru pažnju ispoljila su 43 (59,7%), a lošu 29 ispitanika (40,3%). Podaci dobijeni u test situaciji u velikoj meri se slažu sa procenom psihologa. Prema proceni psihologa u navedenom uzorku broj dece sa sniženim nivom pažnje je 20 (27,8%), a sa dobrom pažnjom 52 (72,2%). Između podataka dobijenih od strane nezavisnih istraživača postoji značajna korelacija $r=+0,57$ (Pirsonov koeficijent linearne korelacije je značajan na nivou 0,01). Pažnja slabovide dece naročito u uslovima nastavnih aktivnosti koje nisu oblikovane u skladu sa potrebama njihovog vizuelnog opažanja je izrazitije kratkotrajna i distraktibilna u odnosu na vršnjake bez oštećenja vida (Eškirović, 2002, Eškirović, Vučinić, Jablan 2005).

U komparativnim istraživanjima pažnje slepe i slabovide dece treba pratiti veliki broj varijabli. Da li je okolnost što u pokušaju da se bolje usredsredimo u procesu misaone analize imamo potrebu da isključimo aktivno oslanjanje na vizuelnu percepciju dovoljna da zaključimo da slepa deca imaju bolje uslove za razvoj pažnje u odnosu na slabovidu decu? Da ne treba pribegavati ovoj kompa-

raciji opominje nas široko prisustvo blindizama kod slepe dece osnovnoškolskog uzrasta. U okviru proučavanja stereotipnih pokreta kod slepe, praktično slepe i slabovide dece izvršena je i procena pažnje. Primenom dijagnostičkog postupka za procenu poremećaja pažnje DSM-III zaključeno je da od ukupno 115 ispitanika 31,4% ima poremećaj pažnje, a u stratumu sa blindizmima čak 45,7% (Jablan, 2007). Rastrešenost pažnje značajno negativno utiče na praćenje nastave, čitanje i pisanje. Svaki spoljni podražaj odvlači njihovu radoznalost, zadatke pišu dugo i sa greškama, predaju se sanjarenju tokom dana, ne uspevaju da zapamte pročitano, niti da prate pravila u igri sa drugom decom. Prevrneno prekidaju izvršenje zadataka, brzo prelaze iz jedne aktivnosti u drugu, gubeći pažnju na jednom zadatku jer bivaju privučena drugim (Tadić, 1989, Eškirović, 1996).

Značaj nastave srpskog jezika

Srpski jezik poseduje značajnu lepotu i bogatstvo. Razvijao se u okrilju staroslovenske, slovenske, vizantijske, orijentalne i zapadnoevropske kulture. Marinović (2000) s tim u vezi zapaža: "Burna istorija srpskog naroda na balkanskim razmeđima bila je puna uzleta, potresa i padova. Narodni duh se često raspinjao između biti ili ne biti i tada dosezao znatne visine saznanja i mudrosti, koje su se najbolje u jeziku oblikovale".

Nastava srpskog jezika kao vaspitno-obrazovno područje ima istaknuto mesto u nastavnom programu u pogledu sveobuhvatnosti ciljeva, zadataka i sadržaja nastavnih oblasti, tema i jedinica. Ove aktivnosti pružaju neophodnu osnovu za praćenje nastave iz svih nastavnih predmeta i osposobljavanje za samostalno učenje. Osnovu svih aktivnosti u vaspitno - obrazovnom radu predstavlja čitanje i pisanje. Čitanje i pisanje su školske veštine koje se razvijaju tokom celog školovanja i svih drugih sadržaja edukacije i samoobrazovanja. Primarnu ulogu u njihovom razvoju imaju nastavne oblasti maternjeg jezika kao što su: početna nastava čitanja i pisanja, čitanje i analiza štiva i kultura izražavanja.

U okviru nastave početnog čitanja i pisanja slepi i slabovidi učenici ispoljavaju veoma heterogene sposobnosti za čitanje i pisanje. To je usko povezano sa diferenciranim potrebama naročito u pogledu percepcije teksta (optička pomagala, udaljenost od teksta, količina i kvalitet svetla i td). Slepa i slabovida deca imaju veoma zahtevne edukativne potrebe pri upoznavanju glasovne i ortografske strukture pisma maternjeg jezika kao i pisma u celini. Oni baš kao i deca bez oštećenja treba da ovladaju tehnikom logičkog, izražajnog i estetskog čitanja književno - umetničkih, popularnih i drugih štiva. Ovo čitanje treba da postane glasno, jasno, izražajno i govornog tempa. Jedan od bitnih ciljeva početne nastave čitanja i pisanja sa decom oštećenog vida je što ranije ovladavanje čitanjem u sebi. Obrada književno-umetničkih štiva i drugih sadržaja unutar polaznog metodičkog teksta bazira se na logičkom, analitičkom, kritičkom i problemskom čitanju (Vučković, 1989).

U istraživanju korelacija uspešnosti u pismenom izražavanju slepih i slabovidih učenika praćene su varijable: Prepisivanje velikih slova; Prepisivanje malih slova; Prepisivanje slogova velikim slovima; Prepisivanje slogova malim slovima; Prepisivanje reči velikim slovima; Prepisivanje reči malim slovima; Prepisivanje rečenice velikim slovima; Prepisivanje rečenice malim slovima; Prepisivanje teksta. Utvrđeno je da su slabovida deca značajno uspešnija u ovoj formi pismenog izražavanja što je naročito izraženo u prepisivanju teksta. Nije utvrđena statistički

značajna povezanost stepena oštećenja vida i efikasnosti prepisivanja u području: Prepisivanje reči malim slovima, Prepisivanje rečenica velikim slovima i Prepisivanje rečenice malim slovima (Tulumović, Eškirović, Vučinić 2010).

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Nakon analize položaja u nastavi srpskog jezika dece sa oštećenjem vida s obzirom na stepen oštećenja vida (slepoća, slabovidost) i analize uspeha u nastavnim oblastima srpskog jezika (čitanje, pisanje) saopšticeemo i rezultate istraživanja u vezi sa sledećim ciljevima:

- 1) Ispitivanje povezanosti skladnosti ponašanja dece sa oštećenjem vida i uspeha u nastavi srpskog jezika;
- 2) Ispitivanje povezanosti vizuelnog ponašanja dece sa oštećenjem vida i uspeha u nastavi srpskog jezika.

METOD ISTRAŽIVANJA

Kriterijumi formiranja uzorka bili su: 1) oštrina vida na boljem oku uz korekciju u rasponu 0,05 do 0,4; 2) uzrast od 6 do 13,5 godina pri proceni vizuelne efikasnosti, odnosno 7 do 15 godina pri proceni hiperkinetičkog ponašanja; 3) normalan neurološki i psihološki nalaz.

Navedene kriterijume formiranja uzorka ispunilo je 162 slabovida učenika, 90 pri ispitivanju hiperkinetičkog ponašanja i 72 pri proceni vizuelne efikasnosti. Istraživanje odabranih problema sprovedeno je u Beogradu, u osnovnoj školi za zaštitu vida i školi za učenike oštećenog vida.

Instrumenti prikupljanja podataka

Od metoda i instrumenata prikupljanja podataka izdvajamo: 1) analizu pedagoško-psihološke i medicinske dokumentacije što podrazumeva i ocene iz srpskog jezika na polugodištu i krajem školske godine (njihova srednja vrednost); 2) Anketiranje tiflopedagoga slabovidih učenika primenom upitnika za procenu ponašanja učenika na času i ostalim školskim aktivnostima: 2.1. "Procena ponašanja deteta u školi" Ćordić, Bojanin (prema Eškirović 1996, Eškirović 2002), i 2.2. "Connersov upitnik za nastavnike" (prema Eškirović 1996, Eškirović 2002); 3) Procena pažnje, impulsivnosti i hiperaktivnosti primenom upitnika za procenu „Poremećaja koji nastaju usled deficita pažnje i hiperaktivnosti (ADDH) sadržanog DSM III R Američkog udruženja psihijatarata (prema Eškirović 1996, Eškirović 2002); 4) Procena školskih psihologa o pažnji i skladnosti ponašanja učenika sa oštećenjem vida; 5) Posmatranje i vrednovanje slabovide dece u rešavanju zadataka Testa vizuelne efikasnosti »Gledaj i misli« (LOOK AND THINK CHECKLIST) Chapman, Tobin, Tooze & Moss (prema Eškirović 2002). Vizualni zadaci iz ovog testa strukturirani su u sledeća područja vizuelnog opažanja: 1) percepcija trodimenzionalnih predmeta i modela; 2) percepcija dvodimenzionalnih prikaza; 3) percepcija i koordinacija pokreta i 4) percepcija boja (prema Eškirović 2002).

Statistička obrada podataka

Statistička značajnost razlika u postignućima ispitanika iz različitih poduzoraka utvrđena je T-testom. Korelacija odabranih sposobnosti utvrđivana je primenom χ^2 - testa.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Povezanost skladnosti ponašanja dece sa oštećenjem vida i uspeha u nastavi srpskog jezika prikazana je u tabeli 1.

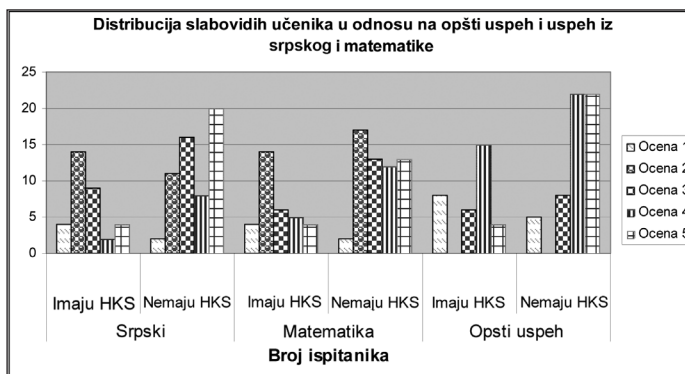
Tabela 1 - Uspeh iz srpskog jezika slabovidnih učenika sa i bez hiperkinetičkog sindroma (sa i bez HKS)

	Ocena 1	Ocena 2	Ocena 3	Ocena 4	Ocena 5
Nemaju HKS	2 3,5%	11 19,3%	16 28,1%	8 14,0%	20 35,1%
Imaju HKS	4 12,1%	14 42,4%	9 27,3%	2 6,1%	4 12,1%
Ukupno	6 6,7%	25 27,8 %	25 27,8%	10 11,1%	24 26,7%
$\chi^2 = 11,68421$ $r = -0,35$ (značajan na nivou 0,001) $C = 0,33898$ (značajno na nivou 0,001)					

Među učenicima sa hiperkinetičkim sindromom (36,7% dece iz ukupnog uzorka) ima značajno više onih koji imaju nedovoljnu i dovoljnu ocenu iz srpskog jezika nego među učenicima skladnog ponašanja (za 8,6% odnosno 23,15). Među učenicima skladnog ponašanja ima značajno više subjekata sa vrlo dobrim i odličnim ocenama (za 7,9% odnosno 23,05). Vrednosti χ^2 -testa i Pirsonovog koeficijenta linearne koleracije govore da sa sigurnošću od 99% možemo tvrditi da slabovidna deca sa hiperkinetičkim sindromom imaju niži uspeh iz srpskog jezika.

Komparativno sagledavanje povezanosti skladnosti ponašanja sa uspehom u nastavi srpskog jezika u odnosu na opšti uspeh i uspeh u matematici slabovide dece sa i bez HKS-a, pruža grafikon 1.

Grafikon 1

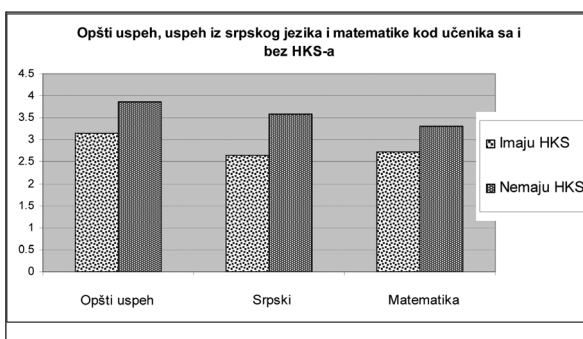

Razlike između slabovidnih učenika sa i bez hiperkinetičkog sindroma izražene su s obzirom na uspeh iz srpskog jezika, u odnosu na razlike u uspehu iz ma-

tematike. Vrednosti χ^2 -testa i Pirsonovog koeficijenta linearne koleracije govore da sa sigurnošću od 98% možemo tvrditi da slabovidna deca sa hiperkinetičkim sindromom imaju niži uspeh iz matematike. Kada je u pitanju opšti uspeh razlika između slabovide dece sa i bez hiperkinetičkog sindroma je veoma visoka ($\chi^2= 11,68421$, $C= 0,33898$ -značajan na nivou 0,003, $r=-0,35$ - značajan na nivou 0,001).

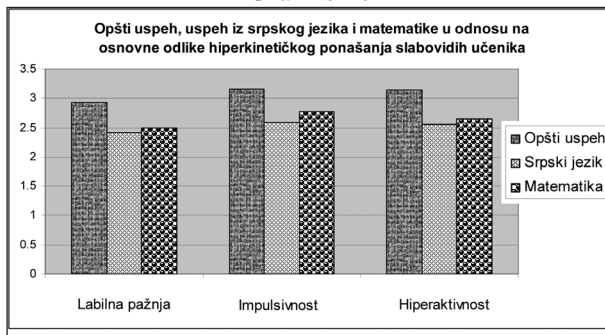
Razlike između prosečnih ocena iz srpskog jezika slabovide dece različitog nivoa skladnosti ponašanja je veoma izražena. Dok učenici sa hiperkinetičkim sindromom postižu prosečnu ocenu AS = 2,64 (SD= ±1,17) njihovi vršnjaci skladnog ponašanja postižu prosečnu ocenu AS = 3,58 (SD= ±1,25). Ova razlika je statistički značajna na nivou 0,001 (t - test). Grafikon 2 predstavlja uporedni prikaz opšteg uspeha, uspeha iz matematike i srpskog jezika za dva stratuma slabovidih učenika - izražen prosečnim ocenama.

Grafikon 2

U istraživanju hiperkinetičkog ponašanja kod slabovidih učenika pažnju smo ipitalivali posebno i integralno. Nakon što smo utvrdili da među slabovidom decom ima 42,2% učenika sa labilnom pažnjom i 57,8% sa stabilnom pažnjom uporedili smo školski uspeh dva stratuma. Slabovidi učenici sa labilnom pažnjom ostvarili su u odnosu na vršnjački stratum značajno niži uspeh u školi: opšti uspeh, uspeh iz matematike i srpskog jezika - prosečne ocene u grafikonu 3.

Grafikon 3

Prosečna ocena iz srpskog jezika za decu sa labilnom pažnjom iznosi AS=2,42 (SD=±1,08) što je značajno niže od prosečne ocene dece sa stabilnom pažnjom - AS=3,83 (SD=±1,11). Ova razlika je značajna na nivou 0,001 (T - test). Sa 99% sigurnosti možemo zaključiti da slabovida deca stabilne pažnje imaju bolji uspeh iz srpskog jezika u odnosu na stratum dece sa labilnom pažnjom.

Postignuća slabovidih učenika različitog uspeha iz srpskog jezika na testu vizuelne efikasnosti "Gledaj i misli" prikazana su u tabeli 2.

Tabela 2 - Postignuća na testu vizuelne efikasnosti u celini i uspeh iz srpskog jezika

Srpski jezik	AS	SD	N
Ocene 1 - 3	42,75	3,73	32
Ocene 4 - 5	43,49	5,68	37
Df= 67 t - test = 0, 53			

S obzirom da razlika (0,74 poena) između aritmetičkih sredina potignuća na testu vizuelne efikasnosti u celini nije statistički značajna, možemo zaključiti da slabovidni učenici uzrasta 6 do 13, 5 godina sa različitim uspehom iz srpskog jezika, imaju vizuelnu efikasnost na približno istom nivou (percepcija: 3 D predmeta, 2D prikaza, pokreta i boja). Utvrđeno je takođe da među slabovidnim učenikima viših i nižih ocena iz srpskog jezika nema statistički značajnih razlika u broju razvijenih, delimično razvijenih i nerazvijenih vizuelnih veština.

U ispitivanju vizuelne efikasnosti slabovide dece testom „Gledaj i misli“ analizirana je uspešnost u rešavanju vizuelnih zadataka i u odnosu na: opšti školski uspeh, uspeh iz matematike i likovne kulture. Utvrđeno je da postoji statistički značajna povezanost samo na relaciji sa uspehom iz likovne kulture i to: kod starijih učenika iz uzorka (10 godina i 7 meseci do 13 godina i šest meseci) stratifikovanih prema postignuću na testu u celini, na nivou uzorka u celini u području percepcije i koordinacije pokreta i na vizuelnim zadacima: sparivanja dvodimenzionalnih prikaza, koordinacije pokreta ruke i oka u lavirintu i koordinacije pokreta ruke i oka na magnetnoj tabli (Eškirović, 2010). U tumačenju ovih rezultata treba posebno imati u vidu da primenjeni test vizuelne efikasnosti predstavlja pedagošku proceduru posebno prilagođenu potrebama slabovide dece uz kontrolu uticaja naročito verbalnih intelektualnih sposobnosti. Na taj način treba tumačiti činjenicu da ovaj protokol ne obuhvata percepciju teksta. Interesantno je napomenuti da u pojedinim ispitivanjima korelacije percepcije teksta i inteligencije nije utvrđena statistička značajnost, već da intelektualne sposobnosti imaju samo tendenciju uticaja na percepciju teksta kod slabovidnih učenika. Učenici viših intelektualnih sposobnosti postižu i najviše rezultate u percepciji teksta veličine grafema 11 do 36 tipo tačaka. Čitanje učenika prosečnih intelektualnih sposobnosti ocenjuje se kao „dobro“ pri korišćenju teksta veličine grafema 18 do 36 tipo tačaka (Dikić 1997).

Detaljniju sliku o vizuelnom ponašanju slabovide dece u nastavi pružaju podaci o vremenu rešavanja vizuelnih zadataka i udaljenosti od vizuelnog etalona pri rešavanju testa „Gledaj i misli“. Dok je za decu emetropnog vida optimalno vreme rešavanja ovog testa 6 minuta, prosečno vreme rešavanja kod slabovide dece je više nego dvostruko – AS =13 minuta i 50 sekundi (SD=±238,81 sek). Slabovida deca su u rešavanju 18 grupa vizuelnih zadataka testa „Gledaj i misli“ ostvarila prosečnu udaljenost AS=24,12 centimetara (SD=±8,26 cm). U uslovima urednog (emetropnog) vida podrazumeva se prosečna udaljenost 72, 8 centimetara. U organizaciji nastavnog rada sa slabovidom decom treba takođe imati u vidu da su slabovida deca u pogledu vremena rešavanja vizuelnih zadataka i udaljenosti vizuelnog pretraživanja ispoljila velike individualne razlike.

Rezultati istraživanja pokazuju da slabovidna deca u rešavanju vizuelnih zadataka u nastavi u značajnoj meri kompenzuju probleme sa oštrinom vida, širinom vidnog polja i drugim oftalmološkim parametrima dugotrajnijim vizuelnim pretraživanjem, pažljivim skeniranjem na manjoj udaljenosti i vizuelnom analizom pod različitim uglovima.

Na postignuća slabovidnih učenika u rešavanju testa „Gledaj i misli“ uticao je kvalitet pažnje prema proceni psihologa i pažnja pri rešavanju samih zadataka. Između ove dve procene utvrđena je statistički značajna korelacija ($r=+0,57$). Slabovidni učenici koji su imali dobru pažnju u toku testiranja pokazuju veći stepen vizuelne efikasnosti od slabovidnih vršnjaka labilne pažnje - tabela 3.

Tabela 3 - Postignuća na testu vizuelne efikasnosti „Gledaj i misli“ u celini i kvalitet pažnje

Pažnja	AS	SD	N
Loša pažnja	40,55	5,14	29
Dobra pažnja	44,70	4,10	43
Df= 70 t - test = 0,01			

Razlika od 4,15 poena u proseku statistički je značajna na nivou 0,01 (pouzdanost 99%). Slabovidni učenici stabilne pažnje ostvarili su u odnosu na učenike labilne pažnje i veći broj razvijenih vizuelnih veština. Razlika između aritmetičkih sredina je statistički značajna na nivou 0,01 (pouzdanost od 99%).

Rezultati istraživanja rehabilitacionih potreba slepe dece pokazuju da nije samo vizuelna efikanost dece sa oštećenjem vida podložna pozitivnim edukativnim uticajima. Procenom taktilnih funkcija kod slepe i praktično slepe dece (primenom Skale za procenu vizuelnih funkcija u skladu sa Luria-Nebraska Neuropsychological Battery Children's Revision Manuel) utvrđeno je da je taktilna gnozija skladno razvijena kod 64,2% ispitanika osnovnoškolskog uzrada. Sa povećanjem uzrasta značajno se povećavao i nivo taktilne efikasnosti (Jablan, Eškirović 2002, Jablan 2007).

ZAKLJUČAK

Saopšteni rezultati istraživanja kao i analiza saznavnih i perceptivnih potreba dece sa oštećenjem vida u nastavi srpskog jezika, predstavljaju doprinos planiranju položaja u nastavi srpskog jezika dece sa oštećenjem vida. Posebnu pažnju u tom kontekstu treba posvetiti strategijama opažanja, karakteristikama čitanja, pisanja, rečnika i pažnje učenika sa oštećenjem vida. Doslednom diferenciranom i frontalnom primenom analitičko-sintetičke i globalne metode u učenju čitanja i pisanja stvorićemo uslove za usklađivanje ponašanja, stabilizaciju pažnje i uspeh u školi. U organizaciji nastavnih aktivnosti neophodne su posebne metodičke intervencije koje će podržati potrebe čitanja i pisanja, analize književno-umetničkih štiva i kulturu usmenog i pismenog izražavanja dece sa oštećenjem vida.

LITERATURA

1. Bals, I., Gringhuis, D., Moonen, J. & van Woundenberg, P. (2002): Cognitive development, in Gringhuis, D., Moonen, J. & van Woundenberg, P. : Children with partial sight, Bartimeus, Doorn (pp. 55/71).

2. Dikić, S. (1997): Tiflogija, Ideaprint, Beograd.
3. Eškirović, B. (1996): Hiperkinetičko ponašanje i uspeh u školi slabovidnih učenika, Defektološki fakultet, BIG štampa, Beograd,
4. Eškirović, B.(2002): Vizuelna efikasnost slabovide dece u nastavi, SD Publik, Biblioteka Ideja, Beograd
5. Eškirović, B., Vučinić, V. (2010): Rešavanje vizuelnih zadataka u nastavi likovne kulture sa slabovidim učenicima, "Beogradska defektološka škola", broj 1, Beograd, str. 151-166.
6. Eškirović B., Jablan, B., Vučinić, V., Golubović, S. (2005).: Vizuelne sposobnosti dece mlađeg školskog uzrasta, u Golubović, S. i grupa autora: „Smetnje u razvoju kod dece mlađeg školskog uzrasta“, Defektološki fakultet, Beograd, str. 191 – 318.
7. Eškirović, B., Vučinić, V., Jablan, B., Dimić, N., Ostojić, S., Đoković, S. Slavnić S., Gligorović M., Maćešić-Petrović D., Ilanković V., Nikolić S., Ilić-Stošović D., Radovanović V., Petrović-Lazić M., Vuković M. (2005): Smetnje i poremećaji u razvoju kod dece oštećenog vida, u Golubović S. i saradnici: Smetnje i poremećaji kod dece ometene u razvoju, Defektološki fakultet, Beograd, str. 75-146
8. Gompel, M., Janssen, M.A., van Bon W.H.J., Schreuder, R. (2003): The role of Visual Input and Orthographic Knowledge in Word Reading of Children with Low Vision, „ Journal of Visual Impairment & Blindness“, Vol. 97, AFB, New York, pp. 273-284.
9. Gompel, M., van Bon, W.H.J., Schreuder, R. (2004): Word Reading and Processing of the Identity and Order of Letters by Children with Low Vision and Sighted Children, „Journal of Visual Impairment & Blindness“, December 2004, AFB, New York, pp. 757- 772.
10. Jablan, B. (2007): Motorne i taktilne funkcije kod slepe dece, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, str.52-132.
11. Jablan, B., Eškirović, B. (2002): Taktilna i vizuelna efikasnost učenika sa oštećenjem vida, „Nastava i vaspitanje“, Pedagoško društvo Srbije, Beograd, NV god LI, br.3, str. 208-218, YU ISSN 0547-3330.
12. Krstić, D. (1991): Psihološki rečnik, Savremena administracija, Beograd.
13. Maćešić Petrović, D., Japundža Milisavljević M., Vučinić, V., Jablan, B., Eškirović, B.(2008): Pažnja i koncentracija kod dece sa vizuelnim oštećenjima, „Beogradska defektološka škola“, broj 3, Beograd, str. 115-125.
14. Marinković, S. (2000): Metodika kreativne nastave srpskog jezika i književnosti, Kreativni centar, Beograd, str. 7-23.
15. Matejić, M. (1991): Metodika nastave matematike, u Lekić, Đ. : Metodika razredne nastave, Nova prosveta, Beograd, str. 329-337.
16. Ognjenović, P. (2002): Psihologija opažanja, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 140-300.
17. *Pedagoška enciklopedija (1991)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991, Beograd (str. 85-86 knjiga 1, 195-196 knjiga 2)
18. Sass, M.S., Legge, E. G., Lee, W.H. (2006): Low-Vision Reading Speed: Influences of Linguistic Inference and Aging, „Optometry and Vision Science“, Vol. 83, No. 3., March 2006, (pp. 166-167)
19. Stančić, V. (1991): Oštećenja vida-biopsihosocijalni aspekti, Školska knjiga, Zagreb, str.49-71
20. Tadić, N. (1989): Psihijatrija detinjstva i mladosti, Naučna knjiga, Beograd (str.186-202)
21. Tulumović, Š., Eškirović, B., Vučinić, V. (2010): Razlike u pismenom izražavanju kod slepih i slabovidnih učenika, „Defektologija“, Vol. 16, broj 1, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Tuzla.
22. Вучинич, В., Эшкирович, Б. (2009): *Элементы языковой компетенции у детей с нарушением зрения*, «Дефектология», Научно-методический

- журнал, Российская академия образования, Институт коррекционной педагогики РАО, «Школа – Пресс», № 2/2009, стр. 36-42, Москва
23. Vučković, M. (1988): *Metodika nastave srpskohrvatskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
  24. Vuković, M., Eškirović, B. (2005): *Communication disturbances in visually impaired children*, Conference Report - Book of Proceedings ICEVI European Conference "Education – aiming for excellence", August 2005, Chemnitz, Published by: SFZ Sächsisches Förderzentrum Chemnitz gGmbH, ICEVI International Council of Education for People with Visual Impairment, pp.444-456, Germany, Chemnitz, November 2005.

PLANNING OF SERBIAN LANGUAGE TEACHING FOR VISUALLY IMPAIRED CHILDREN

Branka Eškirović, Aleksandra Grbović

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

The methodology for teaching the Serbian language for visually impaired children analyses the aims and tasks of this teaching and gives a shape to educational and rehabilitation programmes and methods by means of the teaching of this language. The methods of evaluation and improvement of the situation in the teaching areas which are also essential for the success in learning are being improved typhlodidactically. Teaching areas such as the initial teaching of reading and writing, the reading and the analysis of a literary reading text, the culture of oral and written expression, teaching of grammar and orthography and the teaching media, have a character of universality, also applicable at international level.

The aims of this work are: 1) the analysis of the situation of blind and visually impaired children in the teaching process of Serbian language with regard to the degree of visual impairment; 2) the connectivity of the harmonization in behaviour of visually impaired children the success in learning Serbian language; 3) the connectivity of visual behaviour of visually impaired children and the success in learning Serbian language; 4) the analysis of the success of visually impaired children in the teaching areas of Serbian language.

The results of the research indicate a statistically significant connectivity in the success of visually impaired children in learning Serbian language, on one hand, of the degree of visual impairment and attention disorder, and of the impulsiveness and hyperactivity on the other hand. The correlation of the success in learning Serbian language and the intensity of hyperkinetic behaviour of low vision children is statistically significant at the level 0,001 ($\chi^2=11,68421$, $r = -0,35$, $C=0,33898$). The results of the research on the success in the teaching process of Serbian language are discussed regarding the level of visual efficacy. The educational and rehabilitation contents in the teaching process of Serbian language will be recommended in this work.

Key words: visually impaired children, teaching of Serbian language, harmonization in behaviour, visual efficacy, educational and rehabilitation contents.